

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.33>

WDRAŻANIE ZASAD ODPOWIEDZIALNOŚCI DYSCIPLINARNEJ SĘDZIÓW W PRAKTYCE SĄDU NAJWYŻSZEGO

Tetyana Malashenkova

*aspirant Instytutu Państwa i Prawa imienia W.M. Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-3509-2550

e-mail: malashenkova@supreme.court.gov.ua

Adnotacja. Zapewnienie jednolitej praktyki pociągania sędziów do odpowiedzialności dyscyplinarnej jest ważne dla prawidłowego funkcjonowania dwóch podstawowych instytucji statusu sędziów: instytucji niezawisłości sędziowskiej i instytucji odpowiedzialności dyscyplinarnej. Czy obciążenie może usprawiedliwić błędy, a tym samym zwolnić z odpowiedzialności dyscyplinarnej. Analiza praktyk Najwyższej Rady Wymiaru Sprawiedliwości i Sądu Najwyższego pokazuje, że wszystko zależy od konkretnych okoliczności i nie każdy błąd można uzasadnić nadmiernym obciążeniem. Sąd w swojej praktyce realizuje zasadę „pełnego sądowego rozpatrzenia” sprawy dyscyplinarnej, nie tylko sprawdzając zgodność z wymogami formalnymi postępowania dyscyplinarnego, ale także w pełni oceniając podstawy postępowania dyscyplinarnego. Badanie orzeczniczej praktyki Sądu Najwyższego potwierdziło słuszność hipotezy o „konflikcie interpretacyjnym”, który powstaje między podejściami do oceny działalności sędziego a dyscyplinarnym organem sądowym.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego, podstawy odpowiedzialności dyscyplinarnej, pewność prawna, intencja, nieostrożność, błąd sędziowski.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES IN THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT

Tetyana Malashenkova

*Postgraduate Student of Institute for State and Law National Academy of Sciences named
after V.M. Koretskiy (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-3509-2550

e-mail: malashenkova@supreme.court.gov.ua

Abstract. Ensuring the unified practice of bringing judges to disciplinary responsibility is important for the proper functioning of the two fundamental institutions of the status of judges: the institute of judicial independence and the institute of disciplinary responsibility. Whether the workload can justify mistakes and thus release from disciplinary liability. Analysis of the practice of High Council of Justice and the Supreme Court shows that everything depends on the specific circumstances and not every mistake can be justified by excessive workload. The Court in its practice implements the principle of “full judicial review” of a disciplinary case, not only verifying compliance with formal requirements for disciplinary proceedings, but also fully assessing the grounds for disciplinary action. A study of the Supreme Court's case law confirmed the correctness of the hypothesis of a “vertical conflict of interpretation” that arises between approaches to assessing a judge's performance by a disciplinary body and a judicial body.

Key words: disciplinary liability of a judge, grounds for disciplinary liability, legal certainty, intent, negligence, judicial error.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ У ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Тетяна Малашенко

аспірантка

*Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-3509-2550

e-mail: malashenkova@supreme.court.gov.ua

Анотація. Забезпечення єдиної практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є важливим для належного функціонування двох фундаментальних інститутів статусу суддів: інституту незалежності суддів та інституту дисциплінарної відповідальності. Чи може навантаження виправдати помилки й так звільнити від дисциплінарної відповідальності. Аналіз практики Вищої ради правосуддя та Верховного Суду показує, що все залежить від конкретних обставин, не кожен помилку можна виправдати надмірним навантаженням. Суд у практиці реалізує принцип «повного судового розгляду» дисциплінарної справи, не лише перевіряючи дотримання формальних вимог щодо дисциплінарного провадження, а й повністю оцінюючи підстави для дисциплінарного стягнення. Вивчення прецедентної практики Верховного Суду підтвердило правильність гіпотези про «вертикальний конфлікт тлумачення», що виникає між підходами до оцінки діяльності судді дисциплінарним і судовим органами.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність судді, підстави дисциплінарної відповідальності, правова визначеність, умисел, необережність, суддівська помилка.

Вступ. Забезпечення однакової практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності має дуже велике значення для належного функціонування двох основоположних інститутів статусу суддів: інституту незалежності суддів та інституту дисциплінарної відповідальності.

Варто водночас зважати й на те, що досягнення абсолютно однакової практики є недосяжною метою, однак у найбільш принципових аспектах прояви неоднаковості мають бути подолані.

Основна частина. Метою статті є визначення останніх тенденцій формування судової практики в питаннях реалізації дисциплінарної відповідальності судді.

Матеріал і **методи** досліджень. Під час здійснення судової реформи 2016 року надзвичайно активно дискутувалося питання, якими мають бути межі судового оскарження рішень Вищої ради правосуддя та чи може суд – у цьому випадку Верховний Суд, а точніше, його Велика Палата – переоцінювати факти дисциплінарного правопорушення як підставу дисциплінарної відповідальності.

Дискусія зумовлена тим, що, звісно, відповідно до загально визначених стандартів сфери правосуддя та статусу суддів, дисциплінарна процедура не могла бути позбавлена власне судового оскарження. Судовий контроль мав бути забезпечений, попри існування фактично внутрішнього контролю прийнятих рішень у сфері дисциплінарного провадження – у самій ВРП. Отже, судовий перегляд дисциплінарної справи щодо судді мав бути обов'язковим складником дисциплінарного провадження, і це питання не дискутувалося.

З іншого боку, відстоювалася позиція, що за умови існування «повного» судового контролю за рішеннями у сфері дисциплінарної відповідальності певною мірою втратиться сенс існування ВРП як особливого органу, порядок формування якого позбавляє судову владу підозр у корпоративній зацікавленості й круговій поруці. За умови ж визначення для Верховного Суду повноважень із повного перегляду рішень у сфері дисциплінарної відповідальності виникне корпоративна закритість, оскільки порівняно із органом, склад якого формується з представників різних органів державної влади, питання про відповідальність буде вирішуватися самими суддями.

За результатами відповідної дискусії в законодавстві реалізовано так зване «обмежене судово оскарження», відповідно до якого Верховний Суд може переглянути рішення ВРП виключно з формальних міркувань. Згідно зі статтею 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», установлено порядок оскарження рішення ВРП, ухваленого за результатами розгляду скарги на рішення Дисциплінарної палати, і визначено вичерпний перелік підстав для його скасування, а саме: 1) склад ВРП, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано будь-ким зі складу членів ВРП, які брали участь у його ухваленні; 3) суддя не був належним чином повідомлений про засідання ВРП, якщо було ухвалено будь-яке з рішень, визначених пунктами 2–5 частини 10 статті 51 цього Закону; 4) рішення не містить посилань на визначені законом підстави дисциплінарної відповідальності судді та мотиви, з яких ВРП дійшла відповідних висновків.

Однак по-іншому це питання вирішилося судовою практикою. Так, при реалізації вже нового законодавства до Великої Палати Верховного Суду почали звертатися зі скаргами судді, яких було притягнуто до дисциплінарної відповідальності, і порушувати питання переоцінки фактів, у зв'язку з якими їх було притягнуто до відповідальності на предмет визначення того, чи свідчать такі факти про наявність підстави дисциплінарної відповідальності.

Велика Палата Верховного Суду, розглядаючи питання меж перегляду рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності застосувала правову позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), сформовану цим судом у справі «Олександр Волков проти України», протлумачивши це рішення як таке, яке передбачає для Великої Палати повноваження здійснювати повний, а не обмежений судовий контроль у питаннях дисциплінарної відповідальності судді (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2020).

Як зазначає у відповідних судових рішеннях Велика Палата щодо меж перегляду справи, згідно з практикою ЄСПЛ, «навіть у разі, коли судовий орган, що виносить рішення у спорах щодо «прав та обов'язків цивільного характеру», у певному відношенні не відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції, порушення Конвенції не констатується за умови, якщо провадження у вищезазначеному органі «згодом є предметом контролю, здійснюваного судовим органом, що має повну юрисдикцію та насправді забезпечує гарантії пункту 1 статті 6 Конвенції». У рамках скарги за статтею 6 Конвенції для того, щоб визначити, чи мав суд другої інстанції «повну юрисдикцію» або чи забезпечував «достатність перегляду» для виправлення відсутності незалежності в суді першої інстанції, необхідно врахувати такі фактори, як предмет оскаржуваного рішення, спосіб, у який винесено рішення, і зміст спору, включаючи бажані та дійсні підстави для оскарження (Рішення ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України», пункт 123).

Можливість оскаржити рішення по суті є важливим запобіжником порушення суддівської незалежності й незалежності судової системи в цілому. Велика Палата Верховного Суду забезпечує гарантії пункту 1 статті 6 Конвенції та є визначеним статтею 266 Кодексу адміністративного судочинства України судовим органом, який має повну юрисдикцію щодо розгляду скарг на рішення ВРП, зокрема на її рішення про залишення без змін рішень дисциплінарних палат про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у вигляді подання про звільнення з посади.

Така практика продовжує реалізовуватися й сьогодні, а отже, Велика Палата переоцінює підставу дисциплінарної відповідальності та залишає в силі рішення ВРП, якщо така підстава існує, або ж скасовує їх, якщо не вбачає в діях судді ознак дисциплінарного проступку.

Таким чином, Велика Палата сьогодні реалізує повноваження як щодо перевірки підстав, так і щодо дотримання процедури розгляду ВРП дисциплінарного провадження, а отже, попри, власне, чинні законодавчі обмеження своїх повноважень, здійснює повний судовий контроль щодо рішення про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Н.О. Антонюк наводить статистику розгляду відповідних справ Великою Палатою: за 2018 рік ВП ВС розглянула 29 справ (5 рішень скасовано); за 2019 рік – 47 справ (8 рішень скасовано); за перше півріччя 2020 року ВП ВС розглянуто 16 справ (1 рішення скасовано), з них Великою Палатою розглянуто скарги на 51 подання про звільнення судді, з яких 8 рішень скасовані (Антонюк, Верба-Сидор, Пашук, Рабінович, 2020: 145).

Аналіз практики Великої Палати свідчить про те, що Верховний Суд не завжди погоджується з підходом до оцінки дій судді, здійсненою ВРП.

У певних випадках Велика Палата скасовувала рішення ВРП про звільнення судді. Так, в одній зі справ скасування рішення ВРП про внесення подання про звільнення було зумовлено тим, що, на думку Великої Палати, висновки про умисність допущених суддею порушень при розгляді справи, як і сам факт наявності таких порушень, установлені ВРП, були необґрунтованими. Зокрема, суддя обвинувачувався в безпідставному постановленні ухвали про забезпечення позову, невчиненні належних процесуальних дій щодо визначення місця проживання відповідача – фізичної особи в цій справі. Ураховуючи недоведеність належними й допустимими доказами висновків ВРП і її дисциплінарного органу щодо умисності дій судді ОСОБА_1 і спричинення негативних наслідків цими діями, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про необґрунтованість наведених в оскаржуваному рішенні мотивів про наявність правових підстав для кваліфікації дій цього судді як порушення присяги судді та вчинення істотного дисциплінарного проступку, а отже, і застосування найсуворішого виду дисциплінарного стягнення – подання про звільнення з посади (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019).

Також в одній зі справ було скасоване рішення ВРП про застосування до судді суворої догани у зв'язку з постановленням необґрунтованої та такої, що не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства, ухвали про обшук робочого кабінету. Насамперед відповідне дисциплінарне порушення було мотивоване тим, що в ухвалі про обшук не зазначено чіткого переліку речей і документів, для виявлення яких дається дозвіл на обшук. Великою Палатою оцінено наведені доводи та зазначено, що «на виконання такої норми суддя ОСОБА_3 зазначив, що дозвіл на проведення обшуку надається з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, а саме задля відшукування та вилучення щоденників, документів, чорнових записів, фотографій, відеозаписів, мобільних терміналів систем зв'язку, комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації, які містять відомості про вчинений злочин. Тобто в цій ухвалі наявні відомості про речі або документи, для виявлення яких проводиться обшук».

Отже, Велика Палата Верховного Суду не погодилася з висновком ВРП та її дисциплінарного органу про нібито недотримання суддею ОСОБА_3 п. 6 ч. 2 ст. 235 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, за переконанням яких в ухвалі про надання дозволу на проведення обшуку необхідно вказувати чіткий перелік речей, документів або інших відомостей, які б давали змогу ідентифікувати предмет майбутнього обшуку, та які саме речі, предмети, документи, знаряддя чи інше майно мають намір відшукати слідчі (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 12018).

Окремий кластер судової практики в цій сфері становить практика з питання вчинення суддею етичних порушень, які не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Узагалі етична сфера є сферою, яка потенційно може зумовлювати вертикальну неузгодженість дисциплінарної практики, адже вона передбачає істотний ступінь внутрішнього розсуду. Разом із тим у певних питаннях можна спостерігати абсолютну узгодженість, насамперед у питаннях реагування на випадки керування суддею транспортними засобами в стані сп'яніння, які призвели або могли призвести до істотних негативних наслідків.

В одній зі справ суддя керував автомобілем, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, не реагував на вимоги патрульних щодо зупинки транспортного засобу. Після зупинення авто працівниками поліції скаржник повідомив, що він є суддею, вимагав від співробітників патрульної поліції викликати йому керівника обласної прокуратури та керівника обласної поліції. У спілкуванні зі співробітниками патрульної поліції суддя поведився зухвало, зверхньо, підвищував тон і нецензурно висловлювався. ДП ВРП дійшла висновку, що поведінка судді-скаржника, пов'язана з керуванням транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, не узгоджується з моральними й етичними нормами професійної діяльності й підриває авторитет правосуддя та суспільну довіру до суду. До судді було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді внесення подання про звільнення з посади. ВРП залишила без змін рішення ДП ВРП. За наслідками розгляду скарги на рішення ВРП ВП ВС залишила його без змін, виклавши позиції щодо дисциплінарної процедури й установленого порушення. Зважаючи на характер правопорушень, допущених скаржником, а також на зухвалість проступку та його негативні наслідки, ВП ВС визнала пропорційним і виправданим застосування до судді дисциплінарного стягнення у вигляді подання про звільнення з посади судді (Антонюк, Верба-Сидор, Пашук, Рабінович, 2020: 151).

Важливим у питаннях дисциплінарної відповідальності судді є аспект надмірного навантаження судді. Іншими словами, чи може навантаження виправдовувати помилки та звільняти тим самим від дисциплінарної відповідальності. Аналіз практики діяльності ВРП, як і Великої Палати Верховного Суду, свідчить про те, що все залежить від конкретних обставин і не будь-яка помилка може бути виправдана надмірним навантаженням.

Зокрема, навантаження може виправдовувати порушення, які полягали в невчасному виготовленні тексту судового рішення, порушенні інших процесуальних строків.

Також варто зважати на те, що при вивченні цього питання дисциплінарним органом до уваги береться загальний контекст. В одній зі справ ВРП аналізувала твердження судді, відповідно до якого певні помилки, які трапилися при розгляді справи, зумовлені саме надмірним навантаженням. Примітним у цій справі є те, що власні висновки ВРП ґрунтувала ще й на тому, що навантаження не може виправдовувати порушення розумних строків розгляду справи, оскільки в той же період суддею розглядалися й інші справи, однак строк при цьому не порушувався.

У цьому контексті ВРП зазначила таке: «... якщо значне навантаження в роботі, кадровий голод та право на відпочинок судді за певних умов можуть бути поясненнями огріхів у роботі, то вони повинні бути однаковими для тих, що були допущені у конкретних згаданих вище судових провадженнях, та й у інших провадженнях. Натомість, як звертає увагу Дисциплінарна палата, в іншому судовому провадженні, яке здійснювалося приблизно у той самий час, означені обставини не стали перешкодою для розгляду справи упродовж розумних строків» (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019).

Як зазначає в рішеннях Велика Палата, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено 6 видів дисциплінарних стягнень, які дають змогу застосовувати до суддів дисциплінарні санкції з урахуванням **принципу пропорційності**. Застосування цього принципу передбачає також урахування обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, перелік яких не є вичерпним (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019).

За період із 15 травня 2015 року по 19 січня 2019 року цей суддя фактично відпрацював 655 робочих днів. У цей період до розгляду під його головуванням розподілено загалом 14 832 судових справ усіх перелічених видів проваджень, з яких 2436 справ – у порядку цивільного й адміністративного судочинства, 12 396 справ – у порядку кримінального процесу, які, за нормами КПК України, мають скорочені строки розгляду – протягом 3 днів.

Суддя звернув увагу на те, що навіть у випадку витрати ним лише однієї години робочого часу на розгляд кожної із цих справ при 8-годинному робочому дні їх розгляд потребував би 1854 робочих днів, що свідчить про існування об'єктивних причин, які унеможлилювали своєчасне вчинення тих чи інших процесуальних дій, тим більше у випадках, у яких нормами КПК України передбачено для цього скорочені строки.

Указані обставини належним чином не враховані ВРП і її дисциплінарним органом при ухваленні рішення щодо судді ОСОБА_1, тому **висновок про дотримання принципу пропорційності** в застосуванні до цього судді дисциплінарного стягнення у вигляді догани з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця **не може бути визнаний обґрунтованим**.

Отже, у цій справі встановлено, що в судді дійсно були певні недоліки в роботі, які полягали в тому, що ухвалені ним рішення та постановлені ухвали були неналежним чином мотивовані, а деякі справи та клопотання розглянуті з порушенням установлених процесуальним законодавством строків. Велика Палата в частині обраного стягнення не погодилася з ВРП, уважаючи визначене стягнення: догану з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця надто суворим – непропорційним ступеню тяжкості правопорушення.

В аналізованому контексті, однак, за протилежних обставин привабливе науковий інтерес справа щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності ВРП у зв'язку з розглядом спору про розірвання шлюбу між подружжям і про поділ майна між ними (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019). Окрім недоліків, власне, пов'язаних із матеріально-правовим складником цього спору, у вину судді був поставлений факт надто швидкого розгляду цієї справи. Це стосувалося розгляду цивільної справи № 654/1528/17 за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_3 про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя протягом п'яти хвилин (4 хвилини в залі судового засідання, 1 хвилина в нарадчій кімнаті). Суддя як пояснення зазначала, що відповідна справа є типовою, а отже, вона не вимагала істотних часових витрат.

Велика Палата погодилася в цьому контексті з дисциплінарним органом і в сукупності з іншими фактами в цій справі оцінила їх як такі, які порушують правила суддівської етики та підривають авторитет правосуддя.

Таким чином, поряд із відповідальністю за надто тривалі строки розгляду справи відповідальність де-факто настала за надто стислі строки її розгляду. У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що Конвенція гарантує розгляд справи саме впродовж розумних строків. Тобто швидкість розгляду ніяк не може досягатися за рахунок якості. І в окремих випадках, як і в тому, який проаналізовано вище, надто швидкий розгляд судової справи суддею є маркером неналежного здійснення ним своїх повноважень.

Результати та їх обговорення. Таким чином, аналіз практики Верховного Суду в питаннях притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності дає змогу дійти таких висновків.

Попри встановлені законодавчі обмеження підстав і меж перегляду дисциплінарної справи Верховним Судом, цей суд у практиці реалізує принцип «повного судового перегляду» дисциплінарної справи, не лише перевіряючи дотримання формальних вимог до дисциплінарного провадження, а й повною мірою оцінюючи підстави для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Такий підхід, на наш погляд, є виправданим та обґрунтованим, а також є однією з гарантій принципу незалежності судді.

Висновки. Вивчення практики Верховного Суду підтвердило правильність гіпотези про «вертикальний конфлікт тлумачення», який виникає між підходами до оцінки діяння судді дисциплінарним органом

і судовим органом. Це підтверджується непоодинокими випадками різного трактування правових ситуацій, що призводило до скасування або зміни рішень ВРП. Такі випадки є свідченням складності в оцінці дисциплінарних проявів судді, нормальними для сучасного етапу розвитку дисциплінарного провадження, урахувавши нетривалий час функціонування ВРП та Великої Палати Верховного Суду. Разом із тим з метою подолання відповідних проблем єдиним засобом запобігання їм є пристосування ВРП своєї практики у відповідність до судової практики.

Список використаних джерел:

1. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика : монографія / Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінович. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України* / редкол. : П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів : Видавництво БФ «Медицина і право», 2020. 249 с.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.06.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74927369>.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.10.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85583575>.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.10.2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85467894>.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.10.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85680623>.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.11.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86275965>.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.09.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270695>.

References:

1. Nezalezhnist i dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: mizhnarodni standarty y natsionalna praktyka: monohrafiia / N. Antoniuk, O. Verba-Sydor, T. Pashuk, S. Rabinovych // Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovodoslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannya Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy / Redkol.: P. M. Rabinovych (holov. red.) ta in. [Independence and disciplinary responsibility of judges: international standards and national practice: monograph / N. Antonyuk, O. Verba-Sidor, T. Pashuk, S. Rabinovych // Proceedings of the Lviv Laboratory of Human and Citizen Rights of the Research Institute of State Construction and Local Self-Government of the National Academy of Law Sciences of Ukraine / Editor .: PM Rabinovych (ed.) and others.] – Lviv: Publishing House Charitable Foundation «Medicine and Law», 2020. 249 p. [in Ukraina].
2. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Oleksandr Volkov proty Ukrayiny» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Alexander Volkov v. Ukraine»] vid 09.01.2013 roku.
3. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of June 14, 2018: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74927369>.
4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of October 3, 2019: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85583575>.
5. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of October 10, 2019: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85467894>.
6. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of 24.10.2019: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85680623>.
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of 14.11.2019: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86275965>.
8. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] of 03.09.2020: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270695>.